

Рецензії

НА ПЕРЕХРЕСТІ ТРАДИЦІЙНИХ І СУЧАСНИХ ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНИХ ПАРАДИГМ

Качак Т. Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку XXI століття: Монографія. – Київ: Академвидав, 2018. – 320 с.

Тетяна Качак відома в Україні як авторка багатьох різножанрових праць у царині літератури для дітей та юнацтва. Уже сам заголовковий комплекс (маємо на увазі структуру рецензованої монографії) привертає увагу насамперед тих, хто працює сьогодні на викладацькій ниві та причетний до програмного курсу з не цілком вдалою й давно дискутованою назвою “Дитяча література”. Усе-таки предмет цього дослідження виходить далеко за межі прагматичних викладацьких інтересів. Адже йдеться про складну тему дитинства (насамперед підліткового віку дитини), яка значно ширша за історію дитячої літератури чи межі дитячого читання. Сьогодні не тільки в українському, а й у зарубіжному літературознавстві простежуємо зміну парадигм із “дорослоцентризму” на “дитиноцентризм”. Така зміна здебільшого вимушена, бо тематично сучасна підліткова література – це вже не “скороминучий рай” і читати її “без брому” іноді неможливо. Та й висвітлювати панорамну картину “Тематичні горизонти сучасної української прози для дітей та юнацтва” (саме так називається один із розділів) не так уже й легко. Багато текстів (це ж початок XXI століття) ще не стали об’єктом фахової літературної критики. Спорадичні рецензії чи огляди не завжди дають матеріали для узагальнених оцінок, класифікаційних схем чи достовірних наукових висновків. Тому можна говорити про монографію Т. Качак як базову для майбутніх міждисциплінарних студій із проблем української прози для дітей та юнацтва зазначеного періоду.

Важливим у дослідницькій концепції авторки постає теоретичний аспект, оснований на критичних підходах до різних художньо-естетичних парадигм і вможливлений завдяки скрупульозному розгляду чинників літературного й позалітературного планів. Аналізуючи тексти, Т. Качак простежує зв’язок та взаємозалежність визначальних компонентів різних рівнів, насамперед тематико-проблемного, стильового, сюжетно-композиційного, мовного, хронотопу, пафосу.

Розгляд ідейно-художніх аспектів творів – це тільки початок реалізації концепції, яка надалі включає типологічне

зіставлення, узагальнення ознак, особливостей запропонованих рівнів організації; інтерпретативні процедури, пов’язані зі вписуванням текстів у різні контексти. Ця багаторівнева дослідницька побудова оперта на найефективнішу для такого типу студій методологічну платформу – теорію комунікації й комунікативну теорію. Авторка доводить, що тематико-проблемні тенденції української прози для дітей і юнацтва початку XXI ст. найповніше виявилися в ознаках постмодерного письма, мотивах “дорослішання”, політематичних та поліпроблемних жанрових формах.

Огляди осучаснених варіантів традиційних тем у прозі для дітей та юнацтва досить вдалі в монографії. У стильовому аспекті йдеться насамперед про твори реалістичного спрямування. І це не тільки данина моді, яку сьогодні певною мірою диктує зарубіжна дитяча література. Якщо 2012 р. Емілія Огар небезпідставно стверджувала, що реалізоцентричних творів на сучасну тематику із “сучасними героями”, “сучасними проблемами” у вітчизняному дитячому письменстві відчутно бракує, то Тетяна Качак на основі аналітичного стеження вже констатує: “Відтоді ситуація в українській літературі для дітей та юнацтва щодо текстів реалістичного спрямування кардинально змінилася” (с. 67). Тому цілком логічно, що в монографії багато уваги приділено саме підлітково-юнацькій реалістичній прозі. Авторка відчитує у критичних оглядах чимало умотивувань потреби такої літератури. Взяти хоча б висловлювання Маріанни Кіянівської: “Зазвичай світ у наших книжках для дітей – це світ без дорослих, острів Небуляндія. Діти виростають, по суті, мало уявляючи собі, як жити, коли закінчиться дитинство. <...> Я вважаю, що неодмінно треба говорити про відповідність (чи невідповідність) дитячої книжки реальності” (с. 68). Аналіз найновіших текстів (багато з них уже відомі читачеві саме в інтерпретації Т. Качак) приводить авторку до узагальнень про те, що в нашій літературі письменники не оминають “незручних тем”. З’ясовуючи способи осучаснення традиційних сюжетів, вона доступно витлумачує шляхи їх “трансформації”, висвітлюючи в такий спосіб новаторські тенденції.

Незмінно актуальною в літературознавстві залишається проблема жанру, хоча вже декілька десятиліть у жанрових теоріях взагалі постає питання доцільності вивчення деяких її аспектів. Усе-таки у студіях авторитетних фахівців ідеться про обов’язкову потребу говорити про закономірності жанрового розвитку, про “роль жанрового аналізу” (Н. Копистянська). Тому третій розділ монографії (“Жанрова парадигма

сучасної української прози для дітей та юнацтва”) постає досить важливим у структурі праці, адже тут певною мірою проілюстровано засадничу проблему генології – “стале” і “змінне” в жанровій системі. Для цього Т. Качак з’ясувала моделі жанрової системи найновішого і специфічного пласту літератури, проаналізувала іманентні особливості, еволюцію і трансформацію жанрів, окреслила домінуючі жанрові форми в дитячій літературі. Змістовно проінтерпретовано зв’язки жанрових особливостей творів із тематикою, стильовим напрямом і – що найважливіше – віковими особливостями дітей-реципієнтів. Авторка надає перевагу традиційному підходу до розуміння жанру як типу сталої структури, яка організовує всі компоненти в систему й загалом творить цілісний образ художнього світу. Прочитуємо також і численні міркування про “нечисті” жанри; ці роздуми особливо важливі стосовно сучасних творів для дітей і юнацтва. Адже цій гілці літератури найбільш притаманні сьогодні “змішані” жанри. Еклектика й синтез різножанрових елементів окреслені тут як “знакова тенденція”. Актуалізація пригодницького, казкового, фентезійного елементів як іманентних аспектів жанротворення і впливає на формування жанрової домінуючі в поліжанрових зразках.

Особливості центрування образів дітей/підлітків – іще одна з визначальних досліджуваних тенденцій, адже проблема персональної сфери в “дитячій” прозі останнього десятиліття у працях такого формату ще не поставала. Звернення Т. Качак до деяких міркувань поняттєвого штибу досить посутне: воно має насамперед практичну вагу, адже йдеться про конкретизацію термінології, до якої апелюють у шкільному курсі літератури (“образ дитини”, “дитина-персонаж”, “дитина-герой”, “герой”, “літературний герой” тощо). Дослідниця простежує диференціацію в засобах характеротворення залежно від апеляції автора до певної вікової групи адресатів, а також від жанру. Вона спирається передусім на тексти письменників, які відходять від первинності сюжету, актуалізуючи психологізацію зображення.

Тут авторка виокремлює визначальну, на її думку, тенденцію – превалювання психологічного портрета головного героя як “іншого” на тлі ровесників. В аналізі творів розкрито засоби психологізації (динамізація портрета, збільшення ваги мовленнєвого аспекту, поглиблення мотивацій уподобань героя, настроєве тло). Глибше в монографії розглянуто твори, де головними героями постають самотні діти, “важкі підлітки”, “маленькі дорослі”, діти-аутсайтери.

Стосовно біографічної прози, то Т. Качак особливо увагу звертає на інтертекстуальні елементи. Ці та інші узагальнені положення незмінно ілюструє аналіз текстових фрагментів. Це особливо стосується вже згадуваної біографічної прози (циклів оповідань С. Процюка, О. Ільченка та ін.), пригодницьких реалістично-фантастичних творів (М. Павленко, Г. Пагутяк, С. Гридїна, Г. Малик, В. Рутківського та багатьох інших). В останньому розділі монографії (“Гендерні позиції героїв у сучасній прозі для дітей та юнацтва”), оглянувши “потік текстів”, дослідниця вмотивовує тенденцію формування в реалістичній літературі для підлітків повноцінних “дівчачого”, “хлопчачого” і “гендерно-симетричного” дискурсів. Означення текстів як “дівчачий” і “хлопчачий” розглянуто на основі критеріїв, що стосуються взаємопов’язаних категорій “автор-читач-текст” і дихотомії “фемінний/маскулінний”. Дослідниця акцентує на гендерних аспектах літературознавчого прочитання сучасної підліткової прози: вони відкривають простір

для аналізу зображеного життєвого досвіду і світу підлітків, їх світогляду, психології, характерів та вчинків за певних обставин. Тут прочитуємо чітку дефініцію й диференціацію “дівчачого” і “хлопчачого” текстів: перший визріває завдяки центруванню образів, характерів, опису поведінки та психології дівчат, що безпосередньо пов’язано з актуалізацією фемінного дискурсу. Він репрезентує світовідчуття дівчини, котра дорослішає. “Дівчачими” називають також і тексти, ідеальну читацьку аудиторію котрих становлять дівчата, на чому спеціально наголошує автор чи це зазначає в рекомендаціях видавництва. “Хлопчачий” текст створений на основі центрування образів, характеру, опису поведінки та психології хлопців, що безпосередньо пов’язано з актуалізацією дискурсу маскулінності, домінування чоловічих уявлень. Цей текст не мусить бути адресованим читачам-хлопцям, але завжди розповідає про них. У монографії розглянуто твори С. Процюка, Н. Білої, О. Купріяна, О. Луцєвської, В. Теремка, які презентують “повноцінний двовекторний гендерний дискурс”, деталізується гендерна проблематика, різні моделі взаємин. Дослідницька увага зосереджена на внутрішньому світі героїв, художньому відтворенні їхніх переживань, а особливо на гендерно збалансованій структурі тексту.

Загалом, незважаючи на всю складність предмета розгляду, особливо у плані сьогоденності великого пласту літератури, Т. Качак зуміла побачити в ній головне, визначальне, своєрідне.

Отримано 26 листопада 2018 р.

*Ольга Куца
м. Тернопіль*

